

La festa de Tots Sants

Reus (Baix Camp)

En el marc de la celebració de record dels avantpassats difunts que caracteritza la festa arreu de Catalunya, la festa de Tots Sants ha conservat a Reus components específics que la singularitzen.

Els trets que caracteritzen la festa reusenca de Tots Sants, en l'actualitat, són quatre: el record dels difunts i la visita als cementiris, el consum de castanyes, la rifa de confitura i les representacions teatrals.

1. Història de la festa

No pertoca insistir aquí en la tradició comuna de celebració de la festa de Tots Sants, l'1 de novembre, i la diada de Difunts, el dia 2, com a festes de record del difunts. A Reus, com en tants altres pobles, les campanes tocaven a morts la tarda de Tots Sants – pràctica avui desapareguda– i la visita al cementiri ha estat un costum secular que es manté absolutament vigent. Antigament es feia un ofici a l'ermita del Roser, actualment desapareguda. Les anades al cementiri no sempre tenien un caire de recolliment i respecte vers els avantpassats. Entre altres exemples, al *Diario de Reus* del 25 d'octubre de 1892 llegim:

«Según vemos en los periódicos de la provincia, cada año van aumento las grandes poblaciones en que se prohíbe al público visitar los cementerios durante los días 1 y 2 de Noviembre, al objeto de evitar los escándalos y bromas que se arman todos los años en esos sagrados sitios, que deben serlo de meditación y recogimiento.»

En el present ha perviscut, en l'àmbit domèstic, la pràctica d'encendre candeles o xinxetes, moltes vegades al davant de fotografies de familiars desapareguts, en record seu.

En l'actualitat, les visites al cementiri han incorporat també components patrimonials, amb visites guiades –organitzades per l'Ajuntament– que volen mostrar els valor arquitectònic de les construccions funeràries.

Com en altres indrets del país, la castanyada era una festa d'àmbit familiar. A Reus se celebrava la nit del mateix dia de Tots Sants. Es menjaven castanyes, confitura, panellets i es bevia garnatxa. Després de l'àpat es resaven tres quartes parts del rosari en memòria dels difunts. A tall d'exemple, podem esmentar el testimoni de Pere Cavallé, qui, dels seus records d'infant –cap al 1890–, anota:

«La castanyada constituïa una festa íntima tan bella com la de fer cagar el tió la vigília de Nadal. Se reunien els membres d'una família a la llur casa pairal i amb sana alegria menjaven castanyes de Prades que havien sigut torrades per la mestressa de casa, amb gran regosig de la quitxalla que en espetegar una castanya cantava bojejant: Marrameu torra castanyes [...].

Ja tips i vençuts per la son, els menuts se n'anaven a la *nona* no sens abans haver posat pels racons un grapatet de castanyes per l'animeta dels difunts, que a la nit acudien a recollir-les deixant en substitució un tros de confitura. Mentre la mainada dormia vivint un

somni de tètriques rondalles que els hi havien contat, la gent gran admirava les proeses de l'immortal fill de l'oblidat Zorrilla.

El dia dels Morts, els cafeters obsequiaven a la concurrència amb panellets. Junt amb el servei de cafè [...] presentaven tres o quatre panellets.»

2. Característiques específiques, elements i implantació de la festa

2.1 Les rifes de panellets i confitura

Més enllà de la tradició comuna, la celebració popular de Tots Sants s'ha caracteritzat i es caracteritza a Reus per les rifes que organitzen diverses entitats. Aquesta és una pràctica molt arrelada a la ciutat, que arrenca probablement del moment en què, al segle XIX, cafès, societats i pastisseries rivalitzaven per atreure el públic, en aquesta diada, amb el sorteig de ramellets, lots de dolços i confitura, o figures. De fet, la tradició de rifes de panellets, dolços i confitura havia estat ben present a Barcelona i en altres poblacions del país.

L'historiador reusenc Andreu de Bofarull anota el 1851 el costum i al darrer terç del segle XIX a la ciutat s'organitzaven desenes de rifes per Tots Sants. Només a tall d'exemple: «Hoy es el día destinado según tradicional costumbre en esta ciudad –explica el *Diario de Reus*, el 1871– a sortearse en los cafés, pastelerías y sociedades de recreo los ricos platos de dulces. Es de esperar gran abundancia pues no faltan aficionados». I també es sortejaven lots i ramellets: «En el día de mañana, fiesta de Todos los Santos, habrá ramillete en el Hospital Vell, rifándose platos de dulces a cuatro cuartos el número. Se admitirán abonos a ocho reales», com comenta el mateix any *La Redención del Pueblo*.

El diari *Lo Somatent* comentava el 3 de novembre de 1886:

«Gran fou la gentada que durant lo dia d'avans d'ahir aná recorrent los cafés, societats y pastelerias d'aquesta ciutat ab motiu de las rifas de dolsos tradicionals de Tots Sants.

No obstant, lo ruixat que casi no pará en tot lo dia posá 'ls carrers tant intransitables que en algunas horas feu que la concurrència en aquells establiments no sigues tan numerosa com en altres anys.»

Les referències a la premsa sobre aquestes rifes són molt nombroses i ens permeten constatar la seva evolució. Per exemple, l'atractiu del sorteig, al tombant del 1900, eren els ramellets –on hi havia confitura, panellets i dolços, a més d'alguna figura artística, monedes i, àdhuc, butlletes de loteria–, per al qual es podien adquirir butlletes els dies anteriors. Fins ben entrat el segle XX la denominació més comuna era la de «rifa de la confitura». En els seus records d'infant, dels darrers anys del segle XIX, Pere Cavallé explica:

«L'únic dia de l'any en què els vells cafès s'oferien a la contemplació dels nostres ulls d'infants amb tota llur esplendidesa era per Tots Sants. La tradicional rifa de confitura, que no ha desaparegut encara dels nostres costums, tenia llavors una importància que no té ara [...] Era habitud inveterada, obligació ineludible de tot bon reusenc, el visitar, acompanyat de la família, tots els cafès en els que s'hi celebrava rifa. Per'xo el dia de Tots Sants, al capallard i a la nit, era extraordinària l'animació que s'observava en els nostres carrers. La nota més simpàtica la constituïa la mainada que passava joiosa portant els plats de confitura i panellets que, junt amb la garnatxa del carretell del racó, havien de fer més suculent la castanyada que el dia dels Difunts se celebrava en totes les llars on no hi manqués l'alegria i el respecte a la tradició. El Dia dels Morts s'havien de menjar castanyes, panellets i confitura i després anar a veure *Don Juan Tenorio*.»

Mentre que les societats feien les rifes en els seus locals, els pastissers i confiters ho feien a la plaça del Mercadal, on muntaven les seves parades.

La festa no és mai aliena a la situació social i, per exemple, el 1920 –*La Vanguardia*, el 25 d'octubre, ho anota– el costum va perillar per la conflictivitat laboral:

«De no solucionarse satisfactoriamente dentro de breves días un conflicto que, desde hace ya dos semanas existe pendiente entre los obreros y patronos de una fábrica de dulce de esta ciudad, es seguro que este año no se verificarán en la mayoría de cafés y sociedades las tradicionales rifas de platos de confitura que desde tiempo inmemorial vienen celebrándose todos los años el día primero de noviembre con motivo de la festividad de Todos los Santos.»

Els problemes amb Hisenda sovintejaven. També a *La Vanguardia*, el 1903, llegim que «el delegado de Hacienda [de Tarragona] advierte que se formará expediente por defraudación contra los cafés y confiterías que hagan rifas por Todos los Santos», sense que això impliqui que les rifes deixin de celebrar-se aquell any, ni els següents. El costum és, si més no tolerat, o explícitament autoritzat, com recull el mateix diari, referint-se a Reus, el 1926:

«Ha sido autorizada por la superioridad la rifa de platos de confituras y dulces que, como costumbre tradicional en esta ciudad, viene verificándose todos los años en los cafés públicos y sociedades, durante la fiesta de Todos los Santos.»

De l'arrelament de la tradició, n'és bona mostra el fet que, el 1927, davant la possible prohibició governativa d'algunes rifes populars –considerades com a joc il·legal–, es recullen més de quatre mil signatures entre el veïnat perquè l'Ajuntament procuri que sigui autoritzada la rifa de confitura. Unes setmanes abans, una comissió de pastissers s'havien entrevistat amb l'alcalde per queixar-se del perjudici que els hi suposaven les nombroses rifes que organitzaven cafès i societats –en aquells moments n'hi havia més d'una trentena a Reus– per la disminució de vendes en els seus establiments. I demanaven, emparant-se en la legislació vigent sobre el joc, que les rifes fossin prohibides.

Sembla doncs que, ben entrat el segle XX, les pastisseries havien abandonat completament la pràctica d'organitzar rifes i que aquestes restaven a càrrec de les societats i cafès. L'afer fou objecte de debat a la comissió permanent de l'Ajuntament reusenc del 27 d'octubre de 1927, que va acordar autoritzar la celebració de rifes.

La importància del costum es farà ben palesa pocs anys després en el fet que l'1 de novembre de 1936, en mig d'una guerra i després d'una revolució iconoclasta que havia suprimit amb violència tota mena de símbols religiosos, la ciutat celebri amb relativa normalitat la diada, convertint, això sí, els vells referents –la festa cristiana s'havia celebrat inicialment dedicada als màrtirs de l'Església i, per extensió, a tots els sants i fidels difunts– als nous herois. Ho explica el *Diari de Reus*:

«Baix l'organització i control del Socors Roig Internacional s'està ultimant la Rifa de la Confitura "Diada d'ajut als lluitadors per la llibertat", que tindrà lloc el proper diumenge 1 de novembre.

Cal que tots els ciutadans es donguin compte de l'importància d'aquesta Diada, ja que els beneficis aniran destinats per continuar la tasca d'ajut als nostres heroics Milicians Antifeixistes.»

A començaments de novembre ho confirma la crònica de *La Vanguardia*, quan anota que es va fer «la tradicional rifa de confitures, organizada por el Socorro Rojo Internacional, habiéndose visto con tal motivo el domingo último, extraordinariamente concurridos durante todo el día, los cafés, sociedades y demás sitios públicos de costumbre», una observació que, sense la referència als organitzadors, podria fer referència a qualsevol any.

I, després de la Guerra Civil, la tradició va tardar pocs anys a recuperar-se. Amb la pràctica totalitat d'entitats històriques extingides o tancades a començaments de la dècada de 1940, la celebració de moltes rifes de confitura pot semblar inviable, però ben aviat les organitzacions del règim feixista van adoptar el costum. Xavier Amorós, a les seves memòries, anota el costum el mateix novembre de 1939: «La Falange reusenca s'havia instal·lat als locals de l'entitat recreativa anomenada popularment "Círcol dels Senyors". [...] Vam entrar fàcilment als locals, ben coneguts, a causa de que per Tots Sants, amb la rifa de confitura, els del Círcol obrien excepcionalment les portes i deixaven entrar fins i tot els nois». Dels comunistes als falangistes, el costum mantenia la seva vigència.

En el darrer mig segle, les rifes de panellets i confitura s'han celebrat sense interrupció en els locals de diferents entitats.

Entre aquestes, la que compta amb una trajectòria més llarga és l'Orfeó Reusenc, que ja l'organitzava a la dècada de 1920. Després de la Guerra Civil, l'Orfeó –vinculat aleshores a *Educación y Descanso*– va reprendre la rifa de confitura als anys quaranta del segle passat. I més endavant, un cop recuperada la seva identitat associativa, la continuà.

A mitjan segle xx, la rifa al Palau Bofarull –aleshores, seu social del CN Reus Ploms, que l'havia comprat el 1950– va gaudir d'una extraordinària popularitat. El fet de coincidir la diada de Tots Sants amb la celebració de la Fira de Mostres, contribuï a una major afluència de públic foraster.

A finals de la dècada de 1970, el costum va passar per un moment crític. Es va deixar de fer la rifa del CN Reus Ploms –que s'havia venut la que havia estat la seva seu social. L'any 1979, l'1 de novembre deixà de ser festiu. Es va organitzar una única rifa, organitzada per la Regidoria de Festes de l'Ajuntament, que no va arrelar. L'any 1980 Carrutxa organitza una rifa en el marc de la castanyada popular que organitza a la Palma reivindicant la tradició.

Aquest moment assenyala un punt d'inflexió ja que, a partir de la dècada de 1980, la rifa de panellets i confitura pren una nova embranzida. A les entitats històriques, com l'Orfeó Reusenc i la Germandat de Sant Isidre i Santa Llúcia –la Confraria dels pagesos–, s'hi afegeixen noves entitats, com els Xiquets de Reus, nascuda el 1981.

Altres entitats que han anat organitzant rifes –habitualment en són quatre o cinc cada any– són el Centre d'Amics de Reus, el Casal Despertaferro, els Cavallers del Sant Sepulcre de la Confraria de la Sang i diferents agrupaments escoltes. El 2009, el Centre Comercial El Pallol organitzà una rifa de confitura per a nens i nenes.

La forma de la rifa varia del segle xix al xx. En el passat, el sorteig dels lots es realitzava mitjançant l'adquisició de butlletes, però, si més no, des del segon terç del segle xx, es tracta d'un joc d'aposta absolutament oral.

A la taula de cada entitat hi ha un mínim de tres persones: una s'encarrega de cobrar les apostes i de donar els vals que hom podrà bescanviar per plats de panellets i confitura –el més típic– o bé ampolles de vermut de Reus, cava, vi o licors. Una altra anota les apostes als diferents números –de l'1 al 20– que fan oralment les persones. I finalment, una tercera remena sense parar un bombo amb vint boles numerades, fins que, al crit de «...i va bola!», treu la guanyadora. Altres persones de l'organització tenen cura de lliurar els plats o de reomplir les prestatgeries on s'exposen els premis.

La rifa de panellets i confitura que, fa anys, hauria estat una font de finançament per a les entitats organitzadores es manté en l'actualitat com una activitat cultural amb menys ànim de lucre que d'acabar posant-hi diners. Efectivament, la relació entre el cost del producte i l'import de les apostes –que no superen un euro, amb possibilitats d'abonament– o el fet que s'ofereixi als associats un primer val de bonificació, la feina d'organització o la necessitat d'ajustar les quantitats de plats a oferir, fan poc rendible econòmicament l'activitat. Per contra, aquesta és una jornada de portes obertes en què la ciutadania s'apropa a les entitats.

2.2 Les representacions teatrals

Un altre component significatiu de la celebració de la festa de Tots Sants a Reus han estat les representacions teatrals, en una ciutat que compta amb una importat trajectòria en l'àmbit del teatre. Com en moltes altres poblacions, una de les peces més representades ha estat el *Don Juan Tenorio*. L'obra de Zorrilla, publicada el 1844, i que a Reus es representà diverses vegades a la segona meitat del segle XIX, té com a protagonista l'arquetip del galant hispànic, i com que els difunts tenien un paper destacat en la resolució de l'argument, les representacions del *Don Juan Tenorio* esdevingueren costum, tradició de la festa de Tots Sants. Ben aviat hi hagué variacions i segones parts, com la sarsuela del mateix nom –a Reus es representà el 1876 al Teatre Principal– o *El nuevo Tenorio*, que signaren el reusenc Joaquim M. Bartrina i Rossend Arús, obra estrenada el 1885 que en alguns teatres es representava a continuació del *Don Juan*, de forma que els espectadors gaudien d'una vetllada de durada considerable. Joan Amades, en el *Costumari Català*, parla també del ball parlat del Tenorio, com una versió de teatre popular de carrer del tema.

Ben aviat van començar a sorgir arreu paròdies i versions burlesques de l'obra de Zorrilla. A Catalunya i a les Illes, a més, fent broma amb la llengua de l'original, que, amb tota probabilitat, molts actors aficionats declamaven amb dubtosa fonètica. D'aquest tipus d'obres que fan de la barreja del català i el castellà un recurs humorístic, entre les més conegudes hi trobem el *Don Cuan Tanorio: drama sengriento, aspelusnante aspesmódico y harroroso an siete actos y muchos cuadros (ascribido an una cosa que perece verso, por un mencebo conacido en la República de las Letras*, si es vol el títol sencer). Aquesta obra, signada per Llamp-Brochs –pseudònim del manresà Sixte Rebordosa i Comas, director de la revista satírica manresana *La Llanterna*–, es publica el 1896 a Manresa i coneix nombroses edicions. Va comptar amb una extraordinària popularitat, representant-se arreu del país, sencera o en part –no cal dir que l'escena del sofà ha estat la més representada–, molts cops amb l'afegit de textos i cançons que feien referència a esdeveniments locals d'actualitat. Com succeeix amb *Els Pastorets* i altres peces del repertori popular, les representacions burlesques del *Tenorio* s'adaptaven a cada població. Teatre popular, doncs, on compta menys l'argument –força conegut pels espectadors– que l'execució de l'obra, les incorporacions al text i les improvisacions. A Reus, les representacions del *Don Cuan Tanorio* han arribat pràcticament fins al present

de la mà del Braviu Teatre. I encara sabem de representacions privades, en l'àmbit associatiu, d'escenes burlesques del *Tanorio* com a final d'un àpat de germanor.

Esmentem finalment, com a exemple d'aquesta tradició teatral, que el 1980 sortí als carrers del nucli antic de Reus el Ball de la Mort. La peça, que es podria qualificar de ball parlat de nova creació, volia recrear les danses de la mort històriques a partir d'un seguit de personatges d'estatus social ben diversos –un rei, un bisbe, un pagès o una jove, entre d'altres– que afrontaven el seu traspàs a partir d'un diàleg amb el personatge de la Mort. Hi intervenien també un narrador i la figura de la Vida.

En l'actualitat, les visites guiades al cementiri incorporen, entre altres propostes didàctiques, escenificacions on personatges d'època expliquen als visitants el seu moment històric o les característiques estilístiques dels mausoleus i monuments funeraris.

3. Fonts de consulta i organitzadors

La premsa, des de la segona meitat del segle XIX fins a l'actualitat, permet constatar la continuïtat de la tradició pel que fa a les rifes de panellets i confitura o a les representacions teatrals vinculades a la festa de Tots Sants.

Bibliografia

AMADES, Joan. *Costumari Català*. Barcelona: Salvat Ed. – Ed. 62, 1982²

AMORÓS, Xavier. *El camí dels morts*. Barcelona: Empúries, 1996

CAVALLÉ, Pere. *Festes i costums de Reus*. Reus: Edicions del Centre de Lectura, 1990

VIOLANT I SIMORRA, Ramon. *Etnografia de Reus i la seva comarca* (5 vol.). Reus: Associació d'Estudis Reusencs, 1955-1959 (Reedició Barcelona: Alta Fulla, 1990)

Entitats que organitzen habitualment rifes de panellets i confitura

Germandat de Sant Isidre i Santa Llúcia
Raval de Robuster, 34
43204 Reus

Orfeó Reusenc
Carrer de Sant Llorenç, 14
43201 Reus

Cavallers del Sant Sepulcre. RC de la Puríssima
Sang de NSJ de Reus
Carreró de la Sang, 12
43201 Reus

Colla castellera Xiquets de Reus
Carrec de Rosic, 4-8
43201 Reus

Amics de Reus
Raval de Robuster, 36
43204 Reus

Altres entitats que han organitzat rifes en els últims anys

Agrupament Escolta Mare de Déu de Montsant – Verge del Cim
Av. Sant Jordi, 23-25, baixos
43201 Reus

Casal Despertaferro
C, Sant Elies, 8
43201 Reus

Redacció: Salvador Palomar